

TÜRKLERDE HIZIR İNANCI

Doç. Dr. Mehmet AYDIN

Bütün Türk dünyasında canlı olarak yaşatılan inançlardan birisi Hızır inancıdır. Hidrellez günü ile her yıl hafızalarda tazelenen Hızır figürü, şüphesiz, Türk insanının sahip olduğu çok önemli çok tarihi bir inanç olarak Türk vicdanında yaşamış ve hâlâ da yaşamaya devam etmektedir. Türk milleti, bütün harsında bu inancın izlerini göstermiştir. Türk edebiyatından, Türk destanına, Türk masallarına, Türk tasavvuf edebî ürünlerine varıncaya dek, şairi, edibi, köylüsü, şehirlisi, genci ve ihtiyariyle bu inançta bütünleşen Türk insanı, Hızır figürünü hafızasında yaşatmış, Hızıra tahsis edilen günde gerçekleşmesini beklediği ümitlerini onun sahip olduğu manevî gücüne havale etmiştir.

Şüphesiz Türklerin, Hızır inancına bu denli sahip çıkmalarında İslâmiyeti kabulleri ana etken olarak görülecektir. Çünkü İslâmiyeti kabul ettikten sonra, onu bütün benliklerine sindiren Türkler, İslâmi hayat anlayışına göre hayatlarını şekillendirmişlerdir. Tüm varlıkları ile İslâma teslim olan, hayatlarını, sanatlarını, İslâmın emrine veren yüce Türk milleti, İslâmın Tevhid inancını zedelemeyen, bazı unsurları da İslâmla beraber yaşatmaya devam etmiştir. Şüphesiz Türklerin, Hızır inancı konusunda sahip olduğu bazı unsurların, gerek İslâmî çevrelerden intikal ettiğini ve gerekse daha önceki kültürlerden birer kalıntı olarak geldiğini de kabul etmek zorunda olduğumuzu belirtmekte yarar vardır.

İşte ortodoks İslâmın telkin ettiği Hızır figürüne ilave edilen bu yabancı unsurların mahiyetinin tahlili ve sentezi, bu konuda araştırma yapacak her şahsi güç durumda bırakacak mahiyettedir. Biz de konunun daha iyi anlaşılabilmesi için önce İslâmın Hızır anlayışını sergileyecek daha sonra da ona ilave edilen unsurların tahliline geçeceğiz.

İslâm inancında Hızırın kaynağını Kur'an-ı Kerimin XVIII. sûresi olan el-kehf sûresi teşkil eder. 110 ayeti ihtiva eden bu sûre, tam bir edebî bütünlük içinde sunulur (1). Bu sûrede üç önemli olaydan bahsedilmektedir.

(1) L. Massignon, «Elie et son rôle transhistorique, Khadiriya en İslâm, Opera Minora, Beyrut, 1963 - I, 155.

Bu olaylara göre ayetleri tasnif edersek şöyle bir şema ortaya çıkacaktır :

- a - Ashab-ı kehf'den bahseden ayetler (9 - 26)
- b - Hz. Musa ve Hızır'dan bahseden ayetler (60 - 82)
- c - Zülkarneyn'den bahseden ayetler (83 - 98).

Görüldüğü gibi, Hızır'dan bahseden ayetler, sûrenin sadece (60 - 82) ayetleridir. Bu ayetlerde de sadece «*Kullarımızdan bir kul buldular*» denilmektedir (2). Kur'an-ı Kerim'de Hızırın adı açık olarak hiç bir yerde geçmezken, bütün müfessirler «*bu kulu*» Hızır olarak adlandırmışlardır. Bunun sebebi bu ayetin tefsiri mahiyetinde olan Hadislerdir. Yani, Kur'an-ı Kerim'de bu zatın Hızır olduğu belirtilmezken, Hadis külliyyatında bu zatın Hızır olduğu açıkça belirtilmiştir (3).

Yine Kur'an—ı Kerim'de Hz. Musa'nın, Hızırla buluşma nedeni zikredilmemiştir. Olaya doğrudan girilen kuranî ifadede sebebi zikredilmeyen bu ilişkiyi yine hadisler açıklamaktadır. Bu hadislere göre, Hz. Musa kendisine levhalar verilince, benden daha faziletli ve daha bilgili kimdi, demiştir. Diğer bir rivayete göre «*Hz. Musa Allah'a, hangi kulun sana daha sevgilidir?*» der. Veya birgün İsrailoğulları arasında iken Hz. Musa'ya bir adam gelir ve şöyle der: Senden daha alim birini biliyor musun? Hz. Musa, hayır der. O zaman Allah Hz. Musa'ya şöyle vahyeder: Senden alim olan kulumuz Hızırdır, der. Hz. Musa ona nasıl ulaşabileceğini sorar. Allah'da onun için Balığı bir alamet yapar. Diğer bir rivayette ise, kendisine sorulan bir suale, «*en alimin*» kendisi olduğunu belirtince Allah Musa'yı azarlar ve O'na Hızır'a gitmesini emreder. (4)

İşte Hz. Musa Hızır ilişkisinin nedeni böyle gösterilmektedir. Hadislerin açık ifadesinden anlaşıldığına göre Hz. Musa'ya Allah, daha faziletli «*İlm-i ledünne*» vakıf bir «*Salih kulun*» varlığını göstermek üzere işaretle bulunmuştur. Hz. Musa bu «*salih kulu*» bulmak üzere yola çıkarken, yanına Kur'an'ın ifadesine göre bir genç alır. İslâmî kaynaklar bu gencin Yuşa b. Nun olduğunu söylemektedirler. (5) Hz. Musa ve hadimi bu kulu bulmak üzere yola çıkarlar. Ancak Musa'nın gideceği istikâmet ve bu salih kulun bulunduğu yer de Kur'an-ı Kerim'de sarahatle açıklanmaz. Kur'an-ı Kerim'de sadece Hz. Musa'nın gideceği yerin «*iki denizin birleş-*

(2) El - Kehf: 65.

(3) Bu hadisler için Bk: Buhari, I, 40 - 41, VI, 111, 113, 116; Müslim, IV, 1848, 1851.

(4) Buhari, VI, 110 - 115; I, 29 - 30; Müslim, IV, 1847, 1850, 1853.

(5) Buhari, VI, 111, 113, 115; Müslim, IV, 1848; El-Kurtubî, El-Cami' li Ahkâmî'l-Kur'an, Kahire, 1967, XI, 8; Er-Razi, Et-Tefsîru'l-Kebir, Tahran, trz. 2, XXII, s. 144; Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, İst. V, 3256.

tiği yer» olduğu belirtilmiştir. Çünkü hadislerin ifadesine göre, Allah Hz. Musa'ya şöyle hitap etmiştir: «*İki denizin bittiği yerde kullarımdan biri var. O senden daha alimdir.*» Hz. Musa Allah'a, «*Ya Râb, ona nasıl bir yol bulayım*» der. Allah da Musa'ya, «*Bir zenbil içinde bir balık taşı. Onu nerede kaybedersen o (o kulum) oradadır.*» (6) Böylece Musa ve hadimi Yuşa b. Nun iki denizin birleştiği yere doğru hareket ederler. Beraberlerinde de zenbil içinde bir balık götürürler. İki denizin birleştiği yerdeki kayanın yanına varınca uyurlar. Bu arada 'tuzlanmış ölü balık' zenbilden kurtulur ve denizde kaybolur. Uyandıktan sonra yollarına devam ederler. Sabah olunca, Musa hadimine «*Kuşluk yemeğimizi ver. Bu seferimizden yorgunluk duyduk*» der. Hadimi ise, «*Bak hele, kayanın dibinde barındığımız zaman balığın denize gittiğini haber vermeyi unutmuşum*» der. Bunun üzerine Hz. Musa, «*Zaten istediğimiz de bu idi*» diyerek izlerini takiben geri dönerler. Kayanın yanına varınca, «*Esvabına bürünmüş bir zat*» bulurlar. Musa (as) bu zata selâm verir. Hızır ise 'senin bulunduğun yerde selâm ne gezer?' der. Hz. Musa, kendini tanıtır. O da beni İsrail Musa'sı olup olmadığını sorar. Hz. Musa Beni İsrail Musa'sı olduğunu belirtir.

Hz. Musa (as) «*Sana talim olunan rüşt (ve hidayet)ten bana bir şey öğretmek üzere sana tabi olayım mı*» der. Hızır (as), «*Sen benimle hiç mi hiç edemezsin ya Musa! Bende Allah'ın kendi ilminden bana verdiği öyle bir ilim vardır ki, sen onu bilemezsin. Sende de Allah'ın verdiği öyle bir ilim vardır ki, onu da ben bilemem.*» der. Hz. Musa ise, «*Beni inşallah sabırlı bulursun. Sana hiçbir işinde de karşı gelmeyeceğim.*» der. Oradan geçen bir gemiye binerler. O sırada bir serçe geminin kenarına konar. Ve denizden bir iki yudum su alır. Hızır, «*ya Musa! benim ilmimle senin ilmin, Allah'ın ilmini, bu serçenin denizden aldığı bir yudum su kadar bile eksiltmez.*» der. Daha sonra gemi tahtalarından birini söker. Musa, «*adamcağızlar bizi gemilerine almışlarken sen içindekileri batırmak için gemiyi mi deliyorsun?*» der. Hızır, «*Sen benimle hiç edemezsin demedim mi?*» der. Musa ise, «*dalgınlığımdan dolayı beni muaheze edip de bana güçlük gösterme.*» der. Hz. Musa'nın bu ilk muhalefeti dalgınlık eseridir. Yollarına devam ederler. Bir de baktılar ki bir çocuk, diğer çocuklarla oynuyor. Hızır (as) çocuğun başını eliyle koparır. Hz. Musa: «*Hiçbir nefse bedel olmaksızın pâk bir canı telef mi ediyorsun?*» der. Hızır (as) yine, «*Berî, sana benimle edemezsin demedim mi?*» cevabını verir. Yine giderler. Nihayet bir memlekete varırlar. Ahâlisinden yemek isterler. Ahâli onları misafir etmekten sakınır. Orada yıkılmak üzere olan bir duvar bulurlar. Hızır onu doğrultur. Hz. Musa, «*İsteseydin bunun için bir ücret alabilirdin.*» der.

(6) Kamil Miras, Tecrid-i Sarih Tercemesi, Ankara, 1971, C. I, s. 120-124.

Hızır, «*Bu andan itibaren artık ayrılışım*» der. (7) Neticede Hızır, Hz. Musa'ya sabredemediği olayların iç yüzünü şöyle anlatır: Gemi denizde iş yapan yoksullarındı. Ben onu kusurlu yapmak istedim. Çünkü arkalarında her sağlam gemiyi zorla almakta olan bir hükümdar vardı. (8) Oğlana gelince, onun anası da babası da iman etmiş kimselerdi. Bunun için onları bir azgınlık ve kâfirlik bürümesinden endişe ettik. (9) Hadislerin ifadesine göre o çocuk kâfir olacaktı. Anna ve babasını tuğyan belasına uğratacaktı. (10) Duvara gelince, bu o şehirde yetim iki çocuğundu, altında onlara ait bir define vardı. Babaları iyi bir adamdı. Allah dilediki ikisi de rüştlarına ersinler. Definelerini çıkarsınlar. Bu Allah'ın bir merhameti idi. (11)

Gerek Kur'an-ı Kerim'de ve gerekse hadislerde belirtilen Hızır kıssasında hemen hemen bir birlik göze çarpır. Her iki İslâmî kaynağında belirtmeye çalıştığı Hızır figürü, Allah'ın salih bir kulunu ve *İlmi ledünne* vakıf bir insanı göstermektedir.

Bu insan, şüphesiz Allah'ın özel bir ilmine vakıf olduğu için (12) İslâm ilâhiyatında bir peygamber olarak kabul edilir. Ancak onun bir Nebi mi yoksa bir veli mi olduğu da tartışılmıştır. (13) Genelde mutasavvıflar, Hızır veli; onun dışındaki İslâm uleması ise peygamber olarak kabul etmişlerdir. Onlara göre bir peygambere ancak başka bir peygamber ilim öğretebilir. (14)

Hızır (el Hazir) kelimesi bizzat hadislerde kullanılmış ve hattâ neden Hızır dendiği de açıklanmıştır. Ebu Hureyre'den nakledilen bir hadis'e göre peygamber efendimiz, Hızıra Hızır denmesinin sebebini şöyle izah etmiştir:

«*Hızır otsuz kuru bir yere otururdu da ansızın o otsuz yer yeşillene rek peşi sıra dalgalanırdı.*» (15) Aslında sadece bir sıfat olan el-Hazir (yeşil) daha sonra halk tarafından sanki bir isimmiş gibi kullanılmıştır. Bir çok memleketlerde, el-Hazir yerine onun tâli bir şekli olan el-Hızır (aşağı yukarı - yeşillik) kelimesinin kullanılması bundan ileri gelmektedir. (16)

(7) Tecrid-i Sarih Tercemesi, I, s. 120 - 124. Ayrıca bu konular için Bk. Buhari, I, 40-41, VI, 111, 113, 116; Sünenü Ebi Dâvud, II, 529.

(8) El-Kehf: 79.

(9) El-Kehf: 80.

(10) Sünen-ü Ebi Dâvud, II, 529.

(11) El-Kehf: 82.

(12) El-Kehf: 65, Tecrid-i Sarih Tercemesi, IX, 145.

(13) Bk. Er-Razi, Mefatihü'l-Gayb, İst. trz. 2, V, 737 - 738.

(14) el-Kurtubî, XI, 16; Tecrid-i Sarih Tercemesi, IX, 145.

(15) Sahih-i Buhari, Tecrid-i Sarih Tercemesi, IX, 144 - 145.

(16) A. J. Wensinck, İslâm Ansiklopedisi, «Hızır», Maddesi.

Türklerdeki Hızır inancının temelini oluşturan bu İslâmî Hızır figürünün daha iyi anlaşılabilmesi ve ona ilave edilen mitolojik unsurların daha iyi açıklanabilmesi için el-kehf sûresinde geçen Hızır olayındaki bir takım unsurların tahlilinde yarar olacaktır. Kur'an'daki Hızır kıssasında tahlile muhtaç görünen ve hattâ diğer kültürlerle bağıntılı olduğu ileri sürülen en önemli unsurun, «*Mecmau'l-Bahreyn*» ve «*Balık*» olayı olduğu dikkati çeker. Önce bu Hızır kıssasının ilişkili olduğu şahsın yukarıda da belirttiğimiz gibi, Beni İsrail'in Hz. Musası olduğu genelde kabul edilmiştir. (17)

Mecmau'l-Bahreyn'e gelince; Hz. Musa'nın Hızırla buluşacağı yer olarak ayette bildirilen bu yerin neresi olduğu, mufessirleri oldukça meşgul etmiş ve nihayet, Mecmau'l-Bahreyn olarak, Batıda, Bahru'r Rumu (Akdeniz), Doğuda, Bahr-i Fârisî (Basra Körfezi), Afrika'da Tancayı göstermişlerdir. (18) Görülüyor ki, Mecmau'l-Bahreyn'in neresi olduğu kesin olarak belirtilmiş değildir.

Kıssada geçen ikinci önemli unsur *BALIK*'dir. Ayetteki ifadeden anlaşılacağı üzere, bu balık azık olarak alınmış bir balıktır. Hz. Musa'nın hizmetçisinden yemek üzere balığı, getirmesini istemesi, onun yemeğe hazırlanmış, yani tuzlanmış olması ihtimalini kuvvetlendiriyor.

Yine Kur'an'da balığın denizde bir deliğe doğru yolunu tutmuş olduğunun belirtilmesine rağmen, balığın hangi sebeple dirildiği ve denize doğru gittiği konusu kapalı kalmaktadır. Sadece Buhari'de nakledilen bir hadis balığın, hayat çeşmesinden sıçrayan sularla canlandığını açıklamaktadır. (19)

Kur'an-ı Kerimde anlatılan ve hadislerle takviye edilen bu Hızır kıssası üzerinde, İslâm bilginlerinden çok, Batılı yazarlar durmuş ve kıssanın tahlilini uzun uzun yapmaya çalışmışlardır. Bu konuda A. J. Wensinck, İslâm ansiklopedisine yazdığı Hızır maddesinde (20) Kur'an'daki bu kıssanın kaynağının :

- 1 — Gılgamış Destanından,
- 2 — İskender Hikâyesinden,
- 3 — İlyas ile haham Yeşua ben Levi'ye ait Yahudi efsanesinden geldiğini belirtmektedir. (21)

(17) el-Kurtubî, XI, 8; Tecrid-i Sarih Tercemesi, I, 120 - 124.

(18) et-Taberi, Camiu'l-Beyan, Kahire, XV, 163; Hak Dini Kur'an Dili, V, s. 3257.

(19) Buhari, VI, 115.

(20) A. J. Wensinck, «Hızır» md., İslâm Ansiklopedisi, V, 457 - 462.

(21) a.g.e., V, 458.

Yine bu konu da Encyclopedia of Religion And Ethics'e Khidr mad-desini yazan, I. Friedlaender (22) ise, İslâmdaki Hızır figürünün tek bir kaynaktan çıkmadığını, aksine daha çok İslâmdan önce de varolan bir-birine zıt kaynak ve şahısların, çok sayıda efsane ve menkıbelerinden oluştuğunu belirterek Hızır'ın, tam olarak bir İslâm syncretisinin ürünü olduğunu söylemektedir. (23) I. Friedlaender, Hızır kıssasını doğrudan doğruya İskenderle alakalı görür ve Hızır'ı İskender'in hayat pınarını bulan ahçısı ile aynı kişi olduğunu söyler. (24) Diğer taraftan Hızır kıssasının diğer bir kaynağının ise, Hızır'ın çok önemli bir prototipi olan İlyas peygamber olduğunu belirtir (25) O'na göre, TİSHBİTE Yahudilikte en dikkate değer ve en yaygın olan figürdür. Bu, Kitab-ı Mukaddes kahramanının en önemli sıfatı, ebedî hayat sahibi olarak her yerde hazır bulunmasıdır. İnanıldığına göre İlyas (Elijah) peygamber, bir yahudi ailesinde icra edilen, her sünnet merasimine refakat eder ve hâlâ geleneksel olarak kabul merasimi için hazırlanmış «İlyas Koltuğu» adı verilen bir yer vardır. (26)

Böylece daha sonra Hızır'a isnad edilecek sıfatların Yahudi kutsal kitabından alındığına dikkat çekmektedir.

Bu konu üzerinde araştırma yapan bir diğer önemli Batılı yazar ise Louis Massignon'dur. Massignon, «*Elie et son role Transhistorique Khadiriya en İslâm*», adlı bu konuya tahsis ettiği araştırmasında (27) el-Kehf sûresinin takdim ettiği üç olay ile ilgili açıklamalarda bulunur. İslâmî eserlerde ileri sürülen Hızır - Hayat suyu ilişkisini Gilgamiş'e, Zülkarneyn'nin hayatını da İskender'le izah etmiştir. Romalı İskender'in, Araplaşarak bu kıssanın meydana geldiğini ileri sürmüştür. (28)

A. J. Wensinck'in Louis Massignon'un ve I. Friedlaender'in, Kur'an'daki Hızır kıssasının kaynağının İskender hikâyesi olduğunda birleşmeleri olayı üzerinde durulmaya değer bir olaydır. İskender hikâyesi şimdiye dek birçok araştırmanın konusu olmuştur. Fakat onu tüm versiyonlarıyla en iyi inceleyen ise İsrail Friedlaender'dir. (29)

(22) İ. Friedlaender, Khidr, Encyclopedia Of Religion And Ethics, Newyork, 1951, VII, 693 - 695.

(23) Encyclopedia Of Religion And Ethics, VII, s. 693.

(24) a.g.e., VII, s. 694.

(25) a.g.e., VII, s. 694.

(26) a.g.e., VII, s. 694.

(27) Krş. Louis Massignon, Elie et son role Transhistorique, Khadiriya, en Eslam, opera Minora, Beyrut, 1963, I, s. 142 - 161.

(28) a.g.e., I, s. 156 - 157.

(29) Ahmet Yaşar Ocak, İslâm - Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır - İlyas Kültü, Ankara, 1985, s. 54.

İsrael Friedlaender; Die dhadhırlegende und der Alexanderroman adlı eserinde Hızır kıssası ile İskender efsanesini iyice ele almıştır. (30) Bu efsaneye göre, Büyük İskender, ölümsüzlüğü elde etmek için hayat pınarını araştırmaya çıkar. Tamamen tesadüf eseri, ahçısı Andreas, hayat pınarını keşfeder. Andreas pınarda yemek için, tuzlu (veya kurutulmuş) balığı temizlerken birden balık canlanır ve suda kaybolur. Ahçı sudan bir miktar içer ve ölümsüzlüğe ulaşır. Pınara giden yolu bulamayan İskender, kıskançlık ve ümitsizlikten ahçıyı öldürmeye karar verir. Fakat onun için ölüm yoktur. Bunun üzerine İskender, boynuna bir taş parçası bağlayarak onu denize attırır, fakat orada o hemen bir deniz meleği olur. (31)

Hızır kıssası ile alakalı olduğu ileri sürülen *Yahudi efsanesi*'ne gelince, bu efsane, İlyas ile haham Yeşua ben Levi'nin birlikte seyahate çıkışlarını, yolculuk esnasında İlyas'ın, Kur'an'da zikredilen Allah'ın kulunun şartlarına benzeyen, şartlar koştüğünü anlatır. İlyas da o kul gibi, bir takım mezmum hareketlerde bulunur ki, bunlar, Yeşua'da Musa'nın üzerinde yaptığı tesirin aynısını meydana getirir. (32)

İslâm rivayetlerinde hiç ismi geçmeyen Yeşua ben Levi'nin, İslâm kaynaklarında Yeşua bin Nuh olarak teşhis edildiğini Wensinck ileri sürmektedir. (33)

Yine Wensinck Kur'an'daki XVIII. sûre olan e-kehf sûresinin bahsettiği, Hz. Musa ile Hızır olduğu ileri sürülen şahsiyet arasındaki ilişkiyi Gilgames'e bağlar. Bu efsaneye göre Gilgames, Mezopotamya'da kraldır. Arkadaşı ENGİDU'nun ölümü üzerine Melankoliye tutulur. Nehirlerin ağzında oturan ve kendisine ebedi hayat ihsan olunan cediti UTNAPİŞTİMİ (Hasiasta, Xisouthros) bulmak için seyahate çıkar. Gilgames, insanı ölümden kurtaracak hayat otu hakkında, ondan bilgi almak ister. Gilgames uzun ve meşakkatli bir yolculuktan sonra *'Utnapiştimi'* bulur ve otun yerini öğrenir. Yine yorucu bir yolculuktan sonra otun bulunduğu yere gelir. Ot kuyunun dibindeki suyun içindedir. Gilgames otu çıkarır, fakat o esnada bir yılan otu koparır ve kaybolur. Böylece Gilgames ölümsüzlüğü elde edemez. (34)

Kur'an'daki Hızır kıssasının kaynağı olarak ileri sürülen bu üç efsa-

(30) a.g.e., s. 54.

(31) Friedlaender, Encyclopedia Of Religion And Ethics, VII, s. 694; A. J. Wensinck, İslâm Ansiklopedisi, V, 458; Ahmedî, İskender-Namê, Ankara, 1983, s. 4 - 47.

(32) Wensinck, İslâm Ansiklopedisi, V, 458.

(33) a.g.e., V, 458.

(34) Gilgamiş Destanı, N. K. Sondars, türk. çev. Sevim Kutlu - Tecman Durah, İst., 1973, s. 102 - 121.

nenin ortaya koyduğu açıklamaya göre, Hz. Musa Gilgameş'ı, İskender Yeşua ben Levi'yi, Hızır ise Gilgameşteki ölümsüzlüğe ulaşan Utnapiştimi, İskender'in ahçısı Andreas ise Yahudi efsanesindeki İlyâ'yı (Elijah) temsil etmektedir. (35)

Bu konudaki Kur'anî ifadeyle onun kaynağı olduğu iddia edilen bu üç efsane arasındaki ilginin varlığının anlaşılabilmesi için yukarıda taktığımız efsanelerin ve Kur'andaki Hızır kıssasının derinliğine tahlil edilmesi gerekir.

Önce Kur'andaki Hızır kıssasının kaynağı olduğu ileri sürülen Gilgameş destanını ele alalım: el-kehf suresinin (60 - 82) ayetleri Hz. Musa ile Hızır'dan bahsetmektedir. Oysa Kur'an'da açıkça Hızır ismi geçmez. Bu açıklamayı yapan hadislerdir. Kur'an'da bahsedilen Hz. Musa ile «*kullarımızdan bir kul*» ifadesini Gilgameş destanı ile hiçbir ilişkisi yoktur. Gilgameş Destanı ölümsüzlüğü arayan birinin hikâyesidir. Kur'an-ı Kerim bu sûrede (XVIII) böyle bir hedef göstermez. Kur'an'daki bu hikâyenin kaynağı olarak Gilgameş destanını gösteren Wensick bile bu konuda fazla birşey söyleyemez. Sadece Utnapiştîm'in *ina pi nara ti* de, yani «*nehirlerin kavşağında*» oturmasını, Kur'an'daki mecmaül-Bahreyn: İki denizin birleştiği yer'le ilişkili görür ki, bunun da neye delalet ettiğinin katî şekilde söylenemeyeceğini belirtir. (36) Bu konuda Wensick'in söylediği tek şey «*Mecmaül-Bahreyn*»'deki Allah'ın kulunun, UTNAPİŞTİM - Hasısatra'yı hatırlatabileceğidir. (37) Gilgameş destanında UTNAPİŞTİM'in en dikkat çekici özelliği, tanrılar katında olması ve ölümsüzleşmesidir. Oysa Kur'an'daki mecmaül-bahreyn'deki zatın ölümsüzlüğü, Kur'an-ı Kerimde dile getirilmemiştir. Bunun için, Kur'an-ı Kerimdeki Hz. Musa - Hızır kıssasının kaynağının Gilgameş destanı olması ihtimal dahilinde bile görülüyor. Bu olsa olsa A. Yaşar Ocak'ın da belirttiği gibi, Kur'an'daki ifadenin değil, İslâm mitolojisindeki hafızalar da yaşatılan Hızır figürünün, Gilgameş'deki ölümsüz, alim ve hakim utnapiştîm'le bir benzerliği olabileceğini gösterir. (38) Kur'an'daki Hızır kıssasının ve bu nedenle kullanılan «*Mecmaül-Bahreyn*» tabirinin kaynağının Gilgameş ve İskender hikâyeleri olduğunu belirten Wensick neticede iddiasını isbat edemez ve bu konuda Mecmaül-Bahreyn tabirine ne Gilgameş destanında ne de İskender hikâyesinde doğrudan doğruya rastlanmadığını, ancak her ikisinde de

(35) Bu konular üzerinde türkçe yapılan en ciddi çalışmayı Doç. Dr. Ahmet Yaşar Ocak yapmıştır. Ocak'ın çalışması sadece teolojik açıdan değil, folklorik ve edebiyat açısından da Hızır konusunu işlediği için ayrıca orijinaldir. Bk. A. Yaşar Ocak, Türk - İslâm İnançlarında Hızır Yahut Hızır - İlyas Kültü, Ankara, 1985.

(36) A. J. Wensinck, İslâm Ansiklopedisi, V, 459.

(37) A. J. Wensinck, İslâm Ansiklopedisi, V, 459.

(38) A. Yaşar Ocak, a.g.e., s. 58.

ona uygun gelecek noktaların bulunabileceğini belirtir. (39) Ancak bu benzer noktaların bile Kur'an'daki kullanılan tesniyenin izahını yapmadığını demek zorunda kalır. (40) Neticede Wensick «*Mecmaül-Bahreyn*» tabirinin ne Gilgameş ne de İskender hikâyesine bağlı olmadığını, bize meçhul ve yazı ile tesbit edilmemiş olan ve içinde iki denizin birleşmesinden bahsedilen diğer bir kaynaktan gelmiş olmasının mümkün olacağını söylemek zorunda kalır. (41) el-kehf sûresi (62.) ayette bahsedilen KAYA'nın da menşei, Gilgameş ve İskender hikâyeleri olamaz. Çünkü her iki hikâyede de kayadan bahsedilmemektedir. (42)

Kur'an'ın XVIII. sûresinin bahsettiği Hz. Musa Hızır kıssasının kaynağı olduğu ileri sürülen İskender hikâyesinin de doğrudan doğruya el-kehf sûresi 60 - 82. ayetlerinin kaynağı olması düşünülemez. Çünkü burada İskender, ölümsüzlüğe ulaşmak niyetiyle «*hayat pınarını*» aramaya çıkar. Hz. Musa ise yaptığı sehayatı hayat pınarını bulmak için değil; salih bir kuldan ilim öğrenmek için yapmaktadır. İskender hikâyesine göre, İskender'in ahçısı balığı temizlerken, balık pınarın suyu ile canlanır ve kaybolur. Ahçıda sudan bir miktar içer ve ölümsüzlüğe ulaşır. Oysa Hz. Musa'nın yanındaki genç böyle bir lâyemutlakla ilişkili değildir. O halde Hz. Musa ve Hızır kıssasını, nasıl İskender hikâyesi meydana getirebilir? Hatta bu konuda Wensick, meşhur musteşrik İsrail Friedlander'in aşırı derecede ileri gittiğini de belirtir. (43) Ve şu önemli açıklamayı yapar: Bildiğimiz Arap telifatında İskender hikâyesinin tercümesi yoktur. Buna mukabil, Friedlander'in tetkik ettiği İskender efsanesinin kısmen neşredilmemiş birçok metinleri vardır. Bu metinlerin, yalnız Hızır zülkarneyn'in refiki yaptıkları için değil, fakat Kur'an'daki Fetâ'ya dair hiçbir imayi ihtiva etmedikleri için de Kur'an'ın menkıbesi ile irtibatı olmadığı bellidir. (44)

Kur'an'ın 18. sûresinde belirtilen Hz. Musa kıssasında İskender hikâyesi ile benzerlik arzeden tek yer Balık hadisesidir. Kur'an-ı Kerimde kullanılan balık, Hz. Musa için «*Allah'ın kulunu bulmak*» üzere bir *alâmet* olarak verilmiştir. (45) İskender hikâyesinde ise balık, tesadüflerle diriliyor ve oranın '*hayat kaynağı*' olduğu böylece biliniyor. Kur'an-ı Kerimde ise Balığın kaybolması, yani dirilerek denize gitmesi, Hızırın bulunduğu

(39) Wensinck, İslâm Ansiklopedisi, V. 459.

(40) Wensinck, İslâm Ansiklopedisi, V. 459.

(41) a.g.e., V. 459.

(42) a.g.e., V. 459.

(43) A. J. Wensinck, İslâm Ansiklopedisi, V. s. 460.

(44) a.g.e., V. 460.

(45) el-Kehf: 61.

yere işaret eder. Yine Wensinck'in ifade ettiğine göre bazı İskender hikâyelerinde de Balık'tan hiç söz edilmemektedir. (46)

Görüldüğü gibi Kur'an'ın 18. sûrsinin bahsettiği Hz. Musa kıssasının kaynağı, İskender hikâyesi de değildir. Sadece Buhari'de nakledilen bir hadiste «*Hızır'la buluşacakları kayanın dibinde bir kaynak vardır ki, buna 'hayat kaynağı' deniyordu. Suyunun isabet edipde dirilmediği hiçbir şey yoktur. İşte balığa bu sudan isabet etmişti.*» (47) denmiştir. Böylece İskender'in ahçısının «*hayat pınarında*» balığı yıkaması ve balığın dirilmesi olayı ile hadiste anlatılan kayanın dibindeki «*hayat kaynağı*» ve bu kaynağın Hz. Musa için bir alâmet olan balığa değmesi ve balığın dirilerek denize girmesi olayı arasında bir yakınlık bulunabilir... Ancak hemen belirtelim ki, Buhari bu hadisi mustakil olarak değil, daha önce naklettiği bir hadisin ardından vermektedir. Belki Buhari bu tavrıyla söz konusu rivayete güvenmediğini belirtmek istemiştir. (48) el-kehf sûresinde belirtilen Hz. Musa ve Hızır hikâyesinin kaynağı olduğu ileri sürülen «*Yahudi efsanesi*»nin de üzerinde durulması gerekir. Bu konuda özellikle Wensinck (49) ve İsrail Friedlander (50) bazı açıklamalarda bulunmuşlardır. Bu «*İsrail menkıbesi*» ELIAS'ın, Yeşua Levi ile bir seyahatini nakleder ki, bu yolculukta da *Elias*, Kur'an'daki kıssada adı geçen «*Allah'ın meçhul kulu*»nun yaptıklarına benzer işler yapar ve burada da, YEŞUA BEN LEVİ, haklı olarak, bu hareketlere kızar ve aceleci ve sabırsız muhakemelerinden dolayı, ELIAS'ın itibarına maruz kalır. (51) Nitekim el-Beyzavî el-kehf sûresinin 65. ayetini açıklarken «*kullarımızdan bir kul*»un «*Alisa*» olduğu da ve İLYAS olduğu da rivayet edilir» demektedir. (52) Daha öncede söylediğimiz gibi, Kur'an'da sözü geçen Allah'ın «*meçhul kulu*» umümiyetle el-Hazır (Hızır) diye kabul edilmiştir. Hızır'ın İlyas ile karıştırılması gerçekten manidardır. Belki de buna bizzat el-Hazır ismi sebep olmuş olabilir. el-Hazır=yeşil adı B-L-Y-A veya başka bir rivayete göre Y-L-Y-A, yani İlyas olan bir adamın lakabından başka birşey değildir. (53)

Yine bu konuda İsrail Friedlaender şu açıklamayı yapar: Müslümanların, Hızırın menkıbevi karakterini İlyas'ınki ile özdeşleştirmelerinin farkında olduklarından şüphe yoktur. Bu nedenle bir lakap olan Hızır, İlyas'ın

(46) Wensinck, İslâm Ansiklopedisi, V, 460.

(47) Buhari, VI, 115.

(48) Bu konuda Bk. A. Yaşar Ocak, s. 49.

(49) Wensinck, İslâm Ansiklopedisi, V, 458.

(50) İsrail Friedaender, Encyclopedia of Religion, VII, 694.

(51) A. J. Wensinck, İslâm Ansiklopedisi, V, 976.

(52) Kadı Beydavi, Envaru'et-Tenzil, İst. 1314, II, 21.

(53) Wensinck, İslâm Ansiklopedisi, İlyas, V, 976.

gerçek adıdır. Müslüman ülkelerde yaşayan Yahudiler, aynı kombinezonu gerçek olarak kabul ederler. Bu sebeple adı İlyas olanlar, kendilerine Hızır da derler. Türkler de bizim peygamberimiz Hızır - İlyas (Hızır - İlyas) diyerek aynı kombinezonu ima ederler. Mevcut Hızır anlayışının en önemli tarafı, İlyas figürünün tamamen yeniden üretilmesidir. (54)

Gerçekten Kitab-ı Mukaddesin tasvir ettiği İlyas figürü, İslâm dünyasında ve Türk dünyasında tasarlanan Hızır figürü ile hemen hemen aynıdır. Eski ahidin I. krallar ve II. krallar kitabında İlyas ve Elişa devamlı seyahate çıkmaktadırlar, gittikleri yerlere bolluk ve bereket saçmaktadırlar. (55) Kendilerine hüsnü kabul gösterenlere, iyilik yaparlar. (56) İkisi de hiç bir engel tanımaz, bu engelleri kolaylıkla aşarlar. (57) Kötülükle mukabele edenleri cezalandırırlar. (58) İlyas ebedî hayat sahibidir. (59) Bunun için İlyas'ın her yardıma geleceğine inanılır. (60) İhtiyaç anında nasihat edicidir. Arkadaşlığının değerini bilenlere görünür ve onlara gizli sırları verir. (61)

Yukarıdan beri anlatılan bu «Yahudi Efsanesine» göre, 18. sûrede dile getirilen Hızır'ın aslında İlyas=İlyas olduğu görüşüdür. Bunu ileri sürenlere göre, bu seyahati yapanın Hz. Musa ile Yeşua b. Nun değil İlyas ile haham Yeşua ben Levi'dir. (62) Oysa ne Kur'an-ı Kerimin ne sahih hadislerin ifadesine göre, Hızır ile İlyas arasında hiçbir ilgi yoktur. Hatta Hızır ile İlyas'ın birtek şahsiyet olduğunu ima eden en küçük bir işaret yoktur... Öyleyse Hızır - İlyas birliği İslâmın temel kaynaklarının dışında şekillenmiştir. A. Yaşar Ocak'ın da belirttiği gibi, bir kısım ilahiyat kaynaklarında Hızır - İlyas arasında çok sıkı bir ilgi kurulmuş, halk inançlarında ise bazan ikisi bir tek şahıs olarak düşünülmüştür. (63)

Kur'an-ı Kerimde iki yerde İlyas ismi geçer. Birincisi el-Enâm: 58 de «İlyas'a da hidayet verdik» şeklinde, diğeri de es-saffât: 123'de «İlyas da gönderilmiş peygamberlerdendi» şeklindedir. Ancak İslâm bilginleri Ehl-i

(54) İ. Friedlaender, Hızır, Encyclopedia of Religion, VII, 694.

(55) İlyas, I. Krallar, XVII/10 - 16; Elişa, II. Krallar, IV/1-7.

(56) Krş. I. Krallar, XVII/17 - 22; II. Krallar, IV/17 - 37.

(57) II. Krallar, II/8 - 9.

(58) II. Krallar, I/9 - 14.

(59) II. Krallar, II/11 - 12.

(60) L. Massingnon, Elie et son role, s. 143. Burada L. Massingnon İsa'nın çarmıha «Eloi» diye çağırıldığına işaret eder. Krş. Matta, XVII/45 - 47, 49; İ. Friedlaender, Encyclopedia of Religion, VII, 694.

(61) İ. Friedlaender, a.g.e., s. 694.

(62) Wensinck, İslâm Ansiklopedisi, V, 458.

(63) A. Yaşar Ocak, a.g.e., s. 77. Hızır - İlyas ilişkileri için Bk. İbnü'l-Esir, el-Kâmil Fi't-Tarih, Kahire, 1932, I, s. 112; el-Kurtubî, XV, 116; L. Massingnon, Elie et son role, s. 146, 147, 148, 156.

Kitap rivayetlerinde ve diğer folklorik malzemede Hızır - İlyas arasındaki yakınlığı görünce, bu, uçurumu kapatmak için Hızır ile İlyas'ın zaman zaman birbirleriyle buluştuğu ve ortak işler yaptığı şeklinde bir yorum yapılmıştır. (64)

Kur'an-ı Kerimdeki Hz. Musa ve Hızır olduğu ileri sürülen «*Kullardan bir kul*» arasındaki hikâyenin kaynağı olarak gösterilen Yahudi menkıbesinin de aslında birtakım tahlillere tabi tutulması gerekir. Kur'an-ı Kerim açıkça belirtiyor ki, bu olay Hz. Musa ile «*Allah'ın kullarından*» kendisine «*İlm-i Ledünn*» verilen bir kul arasında geçmiştir. (65) İslâmî kaynaklara göre bu ilim sahibi kul Hızırdır. Ama ne Kur'an-ı Kerimde ne de sahih hadis kaynaklarında ne Hızır ne de İlyas'ın «*ebedi hayat*» sahibi olduğundan söz edilmez... Oysa Wensinck, Hızır ile İlyas'ın karıştırılmasının sebebi olarak İlyas'ın ölmeden göklere çıkması olayını gösterir (66) ki, bunun Kur'an-ı Kerim ve hadislerle bir ilgisi yoktur.

Diğer taraftan «*Yahudi efsanesinin*» ancak XI. yüzyılda bir Yahudi otoritesi tarafından yazıldığını kaynaklar belirtmektedir. (67) Şu halde Kur'an ve hadislerdeki ifadenin bu efsane ile alakası uzak bir ihtimal olarak görülüyor. Yalnız burada üzerinde durulması gereken çok önemli bir nokta, İslâmın ana kaynaklarının takdim ettiği Hızır figürünün İsrailiyat kabilinden ehl-i kitap naikleriyle gittikçe şişirildiği noktasının belirmesidir. Böylece, tefsirlerde, zayıf hadislerde, tasavvuf ehlinin rivayetlerinde ve vizyonlarında Kur'an ve sahih hadislerin takdim etmediği bir Hızır motifi ortaya çıkmaktadır. Burada üzülererek açıklayalım ki, şarkiyatçılar bu noktaya hiç dikkat etmemişlerdir. Mufessirlerin, muverrihlerin Hızır hakkında naklettiği rivayetleri, bizzat İslâmın görüşü imiş gibi nakleden müsteşrikler böylece çok ciddi hatalar işlemişlerdir. Meselâ, L. Massignon'un bu konuda naklettiği bilgiler tamamen tasavvuf, şiî ve folklorik kaynaklardan alınmıştır. (68) Aynı şeyi İsrail Friedlaender yapmaktadır. (69)

Böylece, özellikle «*Yahudi efsanesi*»nin İslâm toplumunda mitoloji olarak oluşan Hızır figürüne bol miktarda tesir ettiği söylenebilir. Fakat, Kur'an ve sahih hadislerde belirtilen Hz. Musa ve Hızır olayı için aynı şeyleri söylemek yukarıdan beri yaptığımız tahliller sonucu mümkün görülmemektedir. (70)

(64) A. Y. Ocak, a.g.e., s. 79.

(65) el-Kehf: 65.

(66) Wensinck, İlyas, İslâm Ansiklopedisi, V, 976.

(67) İ. Friedlaender, Lncyclopedia of Religion And Ethics, VII, 694.

(68) L. Massignon, Elie et son role Transhistorique, Khadiriya, en İslam, s. 146-147.

(69) İ. Friedlaender, a.g.e., s. 695.

(70) Aynı görüşü A. Yaşar Ocak da ifade etmektedir. Bk. İslâm-Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü, s. 59.

O halde ortodoks İslâmın Hızır görüşünü özetlemek gerekirse, Hızır, Allah'ın kendisine «İlm-i Ledünn» verdiği bir şahsiyet olarak görülür. Bu çerçeve içerisinde Hızır, insan idrakinden uzak olan kader konusunda Allah'ın kendisine verdiği ilim sayesinde, bazı şeyleri bilebilir.

İşte Kur'an-ı Kerimde ve sahih hadislerde dile getirilen Hızıra atfedilen bu olağan üstü hal, onun İslâm dünyasında yücelmesini sağlamış ve çabucak diğer kültür kalıpları ile bütünleşerek yeni bir şekil almıştır. Böylece Hızır figürü, her geçen gün folklorik unsurlarla zenginleşmiş, Türk insanının inanç dünyasına iyice yerleşmiştir.

Bu folklorik unsurlara girmeden önce, İslâm ilahiyatında Hızırın hayatta olup olmadığı konusunun da açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Özellikle bu konu, Hızır etrafında yapılan tartışmaların en canlısını meydana getirmiştir. Bu münakaşanın olması herşeyden önce Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde Hızırın hayatta olduğu konusunda kesin bir açıklamanın yapılmamasına rağmen, mitolojik unsurla meşbu' olan İslâm toplumunda ve İsrailiyat rivayetlerinde veya tasavvuf eserlerinde Hızırın hayatta olduğunun sürekli vurgulanmasıdır. Özellikle tasavvuf erbabının Hızırla mülaki olduklarını belirtmeleri de bu konunun canlı tutulmasını sağlamıştır.

Kur'an-ı Kerimde Hızırın hayatta olduğunu gösteren hiçbir işarete rast gelinmez. Buna mukabil Hızırın hayatta olmadığını ileri sürenlerin Kur'an-ı Kerimden gösterdikleri birtakım deliller vardır. Bu delillerin başında şu ayeti kerime gelir: «*Muhammed bir peygamberden başka birşey değildir. O'ndan evvel daha nice peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi O ölür, yahud öldürülürse ökçelerinizin üstünde gerisin geriyemi döneceksiniz?*» (71)

Hızırın yaşamadığını ileri sürenlerin ikinci delili, «*Bir de Habibim biz, senden önce gelip geçen hiçbir peygamber için ebedî hayat müyeser kılmadık*» şeklindeki Kur'an ayetidir. (72)

Hızırın hayatta olmadığını savunanlar, tezlerini hadislerle de desteklemişlerdir. Buhari'de Abdullah b. Ömerden nakledilen bir hadise göre: Birgün Allah'ın resulu yatsı namazına müteakip ayağa kalkarak «*Bu geceyi görüyorsunuz ya, işte bu geceden itibaren yüz sene başında bugün yeryüzünde olanlardan hiçbir kimse kalmayacaktır.*» buyurmuştur. (73)

Yukarıda verdiğimiz Kur'an ayetlerini ve hadisi delil olarak kullanan

(71) Âl-i İmran: 144.

(72) Enbiya Suresi: 34.

(73) Sahih-i Buhari, Muhtasarı Tercemesi, Türk. Çev. Ahmed Naim, Ankara, 1957, I, 113.

birçok İslâm bilgini vardır. Bunların başında Buhari, İbnü'l Esir (74), İbnü'l Cevziyi (75) ve İbn Kesiri (76) zikredebiliriz.

Hızırın hayatta olduğunu savunanların çoğu tasavvuf erbabıdır. Hatta bazıları Hızırı bizzat gördüklerini bile söylemişlerdir. İşte mutasavvıf ehlinin vizyonları ve halk içinde yaşatılan Hızır motifi, İslâm ülkelerinde ve Türkler arasında Hızıra çok büyük bir imtiyaz verilmesine neden olmuştur.

Buharinin Şarihi Aynî, İslâm ulemasının çoğunun özellikle tasavvuf ehlinin Hızırın hayatta olduğuna kail olduklarını bildirmektedir. Hızırın hayatta olduğunu kabul edenler, onun sahralarda görüldüğünü söylemektedirler. (77) Diğer taraftan, Ömer b. Abdulazizin, İbrahim b. Ethem, Bişr-i Hafinin, Maruf Kerhinin, Cüneydin, İbrahim Havvas'ın Hızırı gördükleri rivayet olunmuştur. (78) Yine XII. Asırdan itibaren Hızırın görünmeleri, Hızırıye tarikatlerinin kurulmasına neden olmuştur. (79) Bu tarikatlerin gerçek yöneticisi olarak HIZIR kabul edilmiştir. Hızırıye tarikatının en meşhuru 1121/1719 da Abdül-Aziz İbn ed-Dabbağ tarafından kurulmuştur. (80) ed-Dabbağ, Virdini, Şidi Ali İbn Hırzahimin kabri yanında Hızırdan almıştır. Bu tarikatın bir uzantısı olarak idrisiyye, Emirganiyye ve nihayet sinusî tarikatleri doğmuştur. (81)

Diğer taraftan Hızırın başka tarikatlarla da ilgisi vardır. Meselâ, Ahmet Yeseviyle ve Hakim Ata ile Hızırın doğrudan alakaları vardı. (82) Diğer taraftan zamanla «Hızır-ı Zaman» (zamanın Hızırı) terimini benimsemişlerdir... Bu anlayışa göre her devrin bir Hızırı vardır. (83)

Burada şunu hemen belirtelim ki, halk arasında hızla gelişen ve hatıta kökleşen hızır geleneğinin oluşmasında bu tarikatların payı çok büyük olmuştur. İleride göreceğimiz folklorik Hızır motifi diğer bazı unsurların da eklenmesiyle iyice mitolojik bir karakter kazanmıştır.

Şüphesiz Kur'an ve hadislerdeki hızır figürüne dayalı olarak başlayan bu folklorik Hızır inancına göre artık Hızır «ne sadece bir peygümbere ilahi sırlar açıklayan seçkin bir kul, ne de bazı insanlara tasavvuf yolunu

(74) İbnü'l-Esir, el-Kâmil Fi't-Tarih, I, 112.

(75) İbnü'l-Cevzi, Kitabu'l-Mevzuat, Medine, 1932, I, 199.

(76) İbn Kesir, El-Bidaye ve'n-Nihaye, Leiden, 1867, I, 328.

(77) Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi, IX, 145.

(78) a.g.e., IX, 145; L. Massingnon, Elie et son role Transhistorique.. s. 153.

(79) L. Massingnon, s. 153.

(80) a.g.e., s. 153.

(81) a.g.e., s. 153.

(82) Fuat Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ankara, 16973, s. 32, 34, 74

(83) A. Yaşar Ocak, a.g.e., s. 94.

açıp onları talim ve terbiyesi dairesine alan bir gaib eren, bir mürşid-dir.» (84) Bu folklorik alanda Hızır, bir ümit kapısıdır. Her daralanın dostu ve yardımcısıdır. Bu yardımları elde etmek için bazı girişimlerde bulunmak gerekir. İşte Hızır *kültü* bu girişimler sonucu ortaya çıkmış bir inanç örneğidir.

İşte bu Hızır figürü Türk kafasında efsaneleşmiş ve Türkler buna fazlasıyla önem vermiştir. «Her geceyi kadir, her gördüğünü Hızır bil», «kul daralmayınca Hızır yetişmez», «Hızır gibi yetişti» sözleriyle Türk halkı Hızır motifini kalbinin derinliklerine kadar sindirmiştir. Prof. Dr. Bahaeddin Ögel Bey de, «Türk masallarında rüyalara giren bir yığın Hızır motifinin varlığından söz eder.» Yine O, «Gök sakallı, Ak sakallı» ihtiyar motifinin, Şamanist Altay ve Sibiryâ masallarının her yanını kapladığını söyleyerek, bu Hızır motifinde yerli Türk inancının da izlerini aramamız gerekeceğini söyler. (85)

Şüphesiz Türk masallarındaki Hızır motifinin kaynaklarını tam olarak tesbit oldukça güçtür. (86) Fakat hâlâ bugün Türkler arasında yaygın olan Hızır portresine benzer inançların eski Türk boylarında olduğunu müşahade etmekteyiz. Çin kaynakları, Kansu eyaletinde kurulmuş olan uygur devletinden bahsederken, onların beyaz elbiselerini de söylemeyi ihmal etmez. Buna rağmen Böğü-Han'ın rüyasına giren beyaz elbiseli ihtiyarı tanımaması ile maniheist bir motif olarak kabul etmeğe de gönlümüz razı olmayacaktır. (87)

Yine bilindiği üzere büyük efsane kahramanlarının adları, ya Dede Korkut gibi büyük ozanlar, yahtut da Ak Sakallı, Gök Sakallı Hızır gibi kutsal kimseler tarafından verilirdi. Çocuğun adını veren Ak Sakallı ihtiyar birden ortaya çıkıyor ve birdenbire kayboluyordu. (88) MANAS destanına göre ve Kırgız masallarına göre de yeni doğan çocuğa bir müddet sonra Hızır gelir ve dualarla ona bir ad verirdi. (89)

Görüldüğü gibi İslâm öncesi Türk inançlarında adına Hızır denmiş olsa bile Hızıra benzer bir figürün varlığına şahit oluyoruz. Türkler İslâmiyeti kabul ettikten sonra İslâmdeki Hızır figürünü de kolayca be-

(84) a.g.e., s. 101.

(85) Prof Dr. Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi, Ankara, 1971, s. 87.

(86) Doç. Dr. Mehmet Aydın, Konya'daki Manevi-Halk İnançlarının Dinler Tarihi Açısından Tahlil (Konya Kültür ve Turizm Derneğince 26-28 Ekim 1984'de Konya'da düzenlenen «Uluslararası Türk Folklor ve Halk Edebiyatı Semineri»nde sunulan tebliğ.)

(87) Türk Mitolojisi, s. 87.

(88) a.g.e., s. 316.

(89) a.g.e., s. 417.

nimsemişler, Hızırın manevi gücünden istifade yollarına başvurmuşlardır.

Kur'an-ı Kerim ve sahih hadislerdeki Hızır figürüne yapılan diğer İslâm literatüründeki yorumlar, şüphesiz mahalli kültürlerin ve özellikle ehli kitap nakillerinin tesiriyle oluşmuştur. İşte bu Kur'an ve hadislerin dışında oluşan mitolojik ve folklorik Hızır figürünün ana nedenidir. Bilindiği üzere fethedilen topraklardaki milletler İslâma girmişler ve bu sırada da eski doktrinden birçok şeyi yeni dine taşımışlardır. Böylece Hızır, her çeşit eski efsanenin ve İslâmın yerleştiği topraklardaki yaygın dini merasimlerin koruyucusu olmuştur. Hızır figürünün bu yönüne ilişkin veriler, henüz tamamlanmış değildir. *Curties* tarafından Suriye'de oldukça kıymetli materyal toplanmıştır. Bu materyallerden anlaşıldığına göre Suriye'de şimdi sadece saygı gösterilen ama gerçekte kendisine ibadet edilen Hızır, eski Babil TAMMUZ kültürünü de içine alan ilkel semitik dinlerin birçok kavramlarını temsil etmektedir. Hızır mabedleriyle dolu olan tüm Suriye kıyılarında kurbanlar ve ilk doğan hayvanlar hâlâ onun adına takdim edilmektedir. Bu mitoloji içinde Hızır, kutsal bir varlık haline gelmiştir. Bunun için cahil bir müslüman, masum bir şekilde *Curtis*'se şöyle der: «*Hızır yakında fakat Allah uzaktadır.*» (90)

Bu şekildeki Hızır anlayışı ve bunu yansıtan dinî merasimler bütün Suriye'de ve hatta Kuzey Hindistan'a kadar uzanan bir bölgede hâlâ geçerlidir. (91) Hızırın, kökü Suriye'de olan St. George ile özdeşleştirilmesi ve bu çok yönlü peygamberi yahudiler arasında olduğu gibi Hıristiyanlarca da benimsenmesi yeni ilişkiler ortaya çıkarmıştır. (92)

Bu mitolojik Hızır figürü Türklere de tesir etmiş, onlarda kendi bünyelerinden birşeyler ekleyerek bu mitolojik Hızır anlayışı daha da renklenmiştir. Ahmed Yaşar Ocak'ın araştırmasında Friedlaender'den naklettiği Hızır hakkındaki bilgi hemen hemen Türk toplumunda aynen kabul görmüştür. Buna göre Hızır, Ab-ı Hayatı bulup içtikten sonra hem ölümsüzlüğe kavuşmuş hem de normal insan hüviyetinden sıyrılarak bütün yeryüzü emrine amade kılınmıştır. Kara, deniz ve havada Allah'ın vekili ve emini olmuştur. Bu sebeple dilediği anda bu üç sahada dilediği yere ulaşır. (93)

(90) İ. Friedlaender, *Encyclopedia of Religion*, VII, s. 695. Bu konuda Friedlaender'in verdiği kaynak için Bk. s. 1, *curis, Primitive Semitic Religion To-day*, Germ. ed, Leibzig, 1903, p. XVI, F. And, p. 111.

(91) İ. Friedlaender, *Lncyclopedia of Religion*, VII, 695.

(92) a.g.e., VII, 695.

(93) A. Yaşar Ocak, s. 112'de verilen Kaynak: Friedlaender, *Die chadhirlegendemund der Alexanderroman*, Leibzig-Berlin, 1913, s. 314.

Türk toplumunda da Hızır peygamber, Hızır Nebi ve Hızır aleyhisselam olarak adlandırdıkları Hızırın, Ab-ı Hayattan içtiği kıyamete kadar yaşayacağı, sık sık yeryüzünde kendini tanıtmadan, değişik kılık ve fizik görünümde insanlar içine karıştığı inancının çok yaygın olduğu müşahade edilmiştir. (94)

İyilere ve darda kalanlara yardımcı olan, Hızır inancı etrafında halk arasında türlü rivayetler dolaşır. Birçok rivayetlerde Hızırın müayyen şahıslara nasıl görüldüğü, onlara nasıl yardım ettiği, kendisine kötü muamele edenleri nasıl cezalandırdığı anlatılır. Halk inanışına göre, Hızır, ellerinin beyaz, yumuşak kemiksiz olmasıyla tanınan, çok defa dilenci veya fakir derviş kıyafetinde görünen, insanları denemek için sadaka isteyen bir şahıstır. Sadaka verenlerin malını, servetini artırır, iyi muamele eder, fakiri birden zengin eder. Kötü karşılayan ve kovan zengini, fakir düşürür. (95) Yine Türkler arasında Hızırın sadaka verenin kesesine veya erzak, yağ, vb. şeylerden verenlerin kabına değmesinin, keseye veya erzak kabına, içindekini devamlı artırmak havası verdiği, fakat bu sır, başkasına söylendiği anda kerametın zail olup, bereketin kısıldığı yaygın bir inançtır. (96) Hızır peygamber Hızır - İlyas günü beyaz elbiseler giyip, dünyayı dolaşmış, onun için de o gün beyazlar giymeli imiş. (97) Gerek Dede Korkut hikâyelerinde (98) ve gerekse Karacaoğlan'ın şiirlerinde bugün bile izleri devam eden «*Boz atlı Hızır*» figürü işlenmiştir. (99)

Yine Pir Sultan Abdal'a isnad olunan bir şiirde (100) ve Koroğlu Destanında Hızır yeşil unsuru ile takdim edilir. (101) Bunun için Türk halk inançları Hızırı yeşil elbise giyen, boz veya kır bir ata binen, yüzü bazan örtülü bazan açık, elinde mızrak veya kamçı taşıyan bir süvari şeklinde düşünmüş, aynı zamanda da istediği her kılığa, her yaşa girebilen biri olarak tasavvur etmiştir. En çok girdiği kılık ak saçlı, ak sakallı bir ihtiyar derviş kılığıdır. (102)

(94) P. Naili Boratav, 100 Soruda Türk Folkloru, İst. 1973. s. 271.

(95) Boratav, İslâm Ansiklopedisi, Hızır Maddesine ek, V, 465; ayrıca Bk. Ruhi Sadi, Balıkesir'de Hidrellez Merasimi, Halk Bilgisi Haberleri, İst. 1930. I, 181 vd.

(96) Boratav, İslâm Ansiklopedisi, V, 465.

(97) Ruhi Sadi, Balıkesir'de Hidrellez Merasimi, Halk Bilgisi Haberleri, I, 181.

(98) Dede Korkut Kitabı, neşr. Muharrem Ergin, Ankara, 1964, 11.

(99) S. Cahid Öztelli, Karacaoğlan, İst., 1970, s. 349.

(100) Şadeddin Nüzhet, Pir Sultan Abdal, İst., 1929, s. 48.

(101) P. Naili Boratav, Koroğlu Destanı, İst., 1931, s. 91; Boratav, İslâm Ansiklopedisi, V, 465.

(102) A. Yaşar Ocak, s. 113; Warren S. Walker - Ahmet E. Uysal, An Ancient God in Modern Turkey: Some Aspects of The Cult of Hızır, Journal of American folklore Volume 86, Number 341, July-September, 1973, s. 286.

Halk inançlarında Hızır, bazan İlyas ile bir arada «HIZIR - İLYAS» birliği şeklinde bir kült oluşturur. Şüphesiz bunun kaynağı, Kur'an ve hadislerdeki Hızır mefhumunu yorumlayan İslâm ilahiyatçılarıdır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi bazı müfessirler ve hadis şarihleri Hızırı İlyas ile tanımlamışlardır. Fakat burada bir defa daha belirtelim ki, Kur'an'daki Hz. Musa ve Hızır ile ilgili olaya benzer olay kitab-ı mukaddeste İlyas ile ilgili olarak gösterildiği için, İsrailiyat tesiriyle bazı İslâm bilginleri eserlerine ehl-i kitap rivayetlerini olduğu gibi almışlardır. Kur'an-ı Kerimde İlyas peygambere tahsis edilen olayın Hızır ile ilişkisi görülmemektedir. Bunun için Hızır ile İlyas arasında olduğu ileri sürülen bu ilişki İslâm ilahiyatçıları bir hayli uğraştırmıştır. Çünkü Kur'an-ı Kerim Hızırı ayrı, İlyası ayrı göstermiştir.

İslâm ilahiyatında Hızır - İlyas birliği tam olarak çözülmemişken halk muhayyilesi İsrailiyat kabilinden rivayetlerin tesirinde kalarak, Hızır - İlyas birliğini çok erken devirlerde benimsemiştir. Şüphesiz bunda fazla müşkilperest olmayan ilahiyatçıların ve özellikle mutasavvıfların payının büyük olduğunu (103) dikkatten kaçırmamak gerekir.

Yukarıda Yahudilikte İlyas peygamberin mevkiini ve eski ahitteki bu konudaki rivayetleri verdiğimiz için, burada aynı şeyleri tekrar etmek istemiyoruz. Burada belirtmek istediğimiz tek şey, İslâm'daki İlyas peygamberin mevkiinin ayrı olduğudur. İlyas peygambere nisbet edilen bu olağanüstü haller tamamen Eski Ahid'in rivayetleriyle ilgilidir. (104) İşte halk inançlarında Hızıra benzer bir figüre sahip olan İlyas figürü, böylece teşekkül etmiştir. Aynı muhayyilenin uzantısını Yunus Emre'de görüyoruz. Yunus :

«Şol Hızır'la şol İlyas ab-ı Hayat içtiler. Bu birkaç gün içinde bunlar ölesi değil.» (105) diyerek, Hızır - İlyas'ın müşterek vasfını dile getirir. Ancak ne varki gerek halk inançlarında ve gerekse tasavvuftaki Hızırın mevkiine, İlyas'ın ulaşması mümkün değildir. (106)

Halk muhayyilesinde oluşan bu «Hızır - İlyas» birliğine yine halk bazı makamlar tahsis etmiştir. Bu makamlar, hususî ibadetlere, ziyaretlere merasimlere vesile olmaktadır. Hızır ile İlyas'ın zaman zaman bir araya gelip, arkadaşlık ettiklerine dair inanın ifadesi olan bu Hızır - İlyas makamlarının en meşhurları şunlardır: Kudüs civarında Hızır - İlyas kö-

(103) a.g.e., s. 117.

(104) I. Krallar, XVII, 10 - 16; II. Krallar, IV/1 - 7; I. Krallar, XVII, 17 - 22; II. Krallar, 17-37; II. Krallar, II, 8-9; II. Krallar, I, 9 - 14; II. Krallar, II, 11-12.

(105) A. Gölpinarlı, Yunus Emre, Divan, İst., 1945, s. 80.

(106) A. Yaşar Ocak, s. 118.

yü (107), Amasya'da Hızır - İlyas camii, Hızır - İlyas tekkesi (108), Sakız'da, denizden 120 mil içeride Hızır - İlyas makamı. (109)

Yalnız Hızıra tahsis edilen makamlar da vardır. Özellikle bu makamlar, halk tarafından ve tarikat mensuplarınca sık sık ziyaret edilir. Böylece özel bir kültürün oluştuğu görülmektedir... Meselâ, Semizli'de «*Hızırlık Sultan ziyareti*», Kütahya'da «*Hızırlık Dağı*», «*Hızırlık Tekkesi*» (110), Mudurnu'da «*Hızırlık Kayası*», Çorum'da bilhassa çocuklar ile kadınların arife günleri ziyaret ettikleri «*Hızırlık Ziyaretgâhı*» (111), Mısır İskenderiyesi Kalesinin sahildeki kapılarından biri, Hızır kapısı, Kudüs kalesinin yedi kapısından ortadaki (112), yüksek kapının sol tarafında «*Hızır Kapısı*», İstanbul Ayasofya'da kandil topunun (113) altındaki direk, Fatih'den beri bir metal plakla kaplıdır. Orada kırk gün ibadet edene Hızır görünürmüş. (114)

Küfe'de Mescid-i Sahla, oraya şiiiler, Hızırın yeniden görünmesi için onu çağırmaya gelirler (115). Fas (Fès) şehrinde Şidi Harezem (116). Yine Bağdatta, Makamu'l-Hadiri, ayrıca Kuveyt'te, İran'da, Bishapur Harabelerinde, Mısır'da, Erment yakınlarındaki Sürneyref'de, Suriye'de, Halep yakınlarındaki Neyres'de birer Hızır makamı vardır. (117)

Bu isimler arasında sular ve denizlerle ilgili olanlar, Şark kaynaklarının anlattığı Hızır hikâyelerindeki nehir ve deniz motifi bakımından da şüphesiz önemlidir. (118) Bunlardan Hızır kapısı adını taşıyan Hızırın oradan girdiğini (119), Hızırlık adını taşıyanlar ise Hızırın görüldüğü yerlerdir. (120) Jaques Weuleresse Suriye ve Antakya alevilerinin oturdukları bölgelerdeki bu Hızır ziyaretlerinden bazılarının yerlerini tesbit etmiştir. (121) Bunlardan en meşhuru Türkiye topraklarında Süveydiye'de Şeria

(107) Evliya Çelebi, Seyahatname, İst., 1935, IX, 502.

(108) a.g.e., IX, 502.

(109) a.g.e., IX, 122; Ayrıca Bk. Boratu, İslâm Ansik., V, 466.

(110) Bu makamlar için Bk. Evliya Çelebi, IX, 194, IX, 17, 19, 23, 27, vd. 31; III, 90, 449.

(111) Ömer, Çorum'da Ramazan ve Bayram Adetleri, Halk Bilgisi Haberleri, II, 128.

(112) Evliya Üelebi, IX, 653.

(113) a.g.e., IX, 468.

(114) L. Massingnon, Elie et son role, s. 145.

(115) L. Massingnon, Elie et son role, s. 145.

(116) a.g.e., s. 145.

(117) a.g.e., s. 145.

(118) Boratav, İslâm Ansiklopedisi, V, 467.

(119) a.g.e., s. 467.

(120) a.g.e., s. 467.

(121) Jaques Weuleresse, Le pays des Alaouites, Tours, 1940, I, 255.

nehirinin denize döküldüğü yerdeki makam olup, bir temmuz'da ziyaret edilir. Bu Hızır makamı, beyaz badanalı, kubbeli büyük bir yapıdır. (122)

Hızırın varlığı, Antakya'dan Suriye ve Beyrut çevresine kadar olan Ak deniz kıyısı boyunca görülen mabedlerde kendini gösterir. Kireç badanalı taş yapılardan bu mabedlerin çevresi çelik tellerle çevrilmiştir. Ve bunlar birer türbe şeklindedir. (123) Bunlar, kıyı çizgisinde minyatür deniz fenerleri gibi aralıklıdır. Yıl boyunca buralara hacılar akın eder. (124) Bu akının en kalabalığı 1 Temmuz'da olur. Bugün çiftçiler koyunlarını denizde vaftiz etmek için getirirler. Arsuz'da 20.000 ila 30.000 kişi gün boyu süren törene katılır. Deniz sakinleşince yanlarındaki hayvanlarla denize yürümeye başlar. (125) Görünüşe göre bu yıllık bir verimlilik ritidir. Ve o gün deniz, bir şerbest kadar tatlanır. (126)

İşte bu takdisin kökü Hızır mabedi etrafında Babil dinlerine kadar uzanan çok derin bir tarihi göstermektedir. (127)

Türk halkının derinden bağlı olduğu bu Hızır inancı, Türk dünyasında her yıl 6 Mayıs'ta (Rumî 23 Nisan) kutlanan Hidrellez bayramını meydana getirmiştir. Bu güne Ruz-u Hızır veya Hidrellez (Hızır - İlyas) adı verilmektedir. Türk dünyasında Hidrellez şenliklerine çok önem verilir. Hidrellez şenlikleri tam olarak 6 Mayıs'ta icra ediliyorsa da 5 Mayıs 6 Mayıs bağlayan gece de bu şenlikte çok önemli bir gecedir. Çünkü tüm Hidrellez hazırlıkları bir gün önce tamamlanır.

Her yıl Gregoriyen takviminde Mayısın 6'sında, Rumi takvimde ise Nisan'ın 23'ünde Türk folklorunda Hızıra atfedilen tüm inançlar kendini, gayet açık bir şekilde göstermektedir. Bu gün yapılan şenlikler Hızır ile İlyas'ın bir araya gelmelerine bağlıdır. Halk, bu birliği bu gün icra ettiği merasimlerle kutlar...

Türk halk inancına göre, bekledikleri ümitleri gerçekleştiremeyenler, başlarındaki sıkıntıyı izale edemeyenler, sevdiklerine kavuşmak isteyenler, hayırlı bir kismetle karşılaşmayı arzu edenler, maddî veya manevî rahatlığa ulaşmak isteyenler için *Hidrellez* bir ümit kapısıdır. İşte yukarıdan beri ifade etmeye çalıştığımız sunnî islâm ekolunun benimsemediği mitolojik ve folklorik Hızır anlayışı özellikle 6 Mayıs'ta canlanır. Gerçi bir

(122) Boratav, İslâm Ansik., V, 467; W. S. Walker, A. E. Uysal, s. 287.

(123) W. S. Walker, A. L. Uysal, s. 287.

(124) a.g.e., s. 287.

(125) a.g.e., s. 287.

(126) W. S. Walker, A. E. Uysal, s. 287.

(127) Hilmi Ziya Ülken, Anadolu Örf ve Adetlerinde Eski Kültürlerin İzleri, (1970 Starbourg Üniversitesi Türkoloji Kongresinde okunmuş olan tebliğidir.) İ. Fak. Dergisi, Ankara, 1969, s. 5.

Türk için Hızır, her zaman görev başındadır (128). Ancak ortodoks islâm, Hızırın bir aziz olma halinden bir Tanrı olma haline yükseltilmesine şiddetle karşıdır (129). Böyle olmasına rağmen Türkler arasında ümitlerinin gerçekleştiğini söyleyen birçok insanla her zaman karşılaşmak mümkündür. Türk insanı ile yapılan mülakatlarda, birçok Türkün, Hızırın yardımına nail olduğu itirafı ile karşılaşılır (130).

Hidrellez münasebetiyle Türk halkının icra ettiği «*merasimleri*» iyi anlayabilmek ve onların dayandığı temel öğeleri iyi tesbit edebilmek için önce bu 6 Mayıs tarihi üzerinde biraz durmak gerekecektir. Bu konuda A. Gökalp'in tahlilleri dikkate değer: Gökalp'e göre, 5 Mayısı 6 Mayısı bağlayan gece, önemli bir astronomik olayı meydana getirir. Çünkü bu tarih, Ülker ile güneş arasında bir ilgiyi gösterir (131). Bunun görülen alâmeti, Ülkerin batışıdır. Bu tarihten itibaren 7-8 Kasım kadar Ülker, güneşin batışından sonra görülmez. 8 Kasımdan itibaren Ülker güneşin batışından sonra artık görülmeye başlar. İşte bu hal Hidrelleze kadar devam eder. Louis Bazin'e göre, Hidrellez ve Kasımda Ülkerin doğuşu anı, Türk Moğol kültüründe, müşterek Ülker takviminin iki kutbundan birini teşkil eder (132). Böylece güzel mevsim, Hidrelleze başlar, Ülkerin 8 Kasımda, yani 186 günün sonunda doğmasıyla sona erer... Geri kalan gün sayısı 179 gündür. Bu takvim ilkbahar/yaz (186,4 gün) ve sonbahar/kış (178,8 gün) ayırımına uygundur (133).

İşte SAYA adı verilen KIR BAYRAMI veya koyun yüzü iki kutuptan biri olarak görülen, Ülker takviminde çok önemli bir yer tutar...(134)

Bir de bu 6 Mayıs tarihinin Hıristiyan kültürü ile ilişkili olduğunu ileri süren görüşler vardır. Buna göre, bugün Hıristiyanlarca da baharın ve tabiatın uyanışının ilk günü olarak kabul edilir. Bu günü ortodokslar AYA-YORGİ, katolikler ise St. Georges günü olarak kutlarlar (135). Böyle bir Hıristiyan azizine karşı bir müslüman Velisi doğmuştur (136). XV., XVI. ve sonraki yüzyıllarda Orta Anadolu, Kırım, Ege sahilleri ve Karadeniz böl-

(128) W. S. Walker, A. E. Uysal, s. 286.

(129) W. S. Walker, A. E. Uysal, s. 287.

(130) a.g.e., s. 287

(131) Altan Gökalp, Hızır-İlyas, Hidrellez: Les Maitres Du Temps. Le Temps des Hommes (Quand le Crible était dans la paille, Hommage à Pertev N. Boratav, Paris, 1978, s. 215.

(132) A. Gökalp, Les Maitres Du Temps, s. 215.

(133) a.g.e., s. 215.

(134) A. Gökalp, Les Maitres Du Temps, s. 217.

(135) Redhouse ve La Rouse de XX éme siècle, s. 763; H. Z. Ülken, Anadolu Örf ve Adetlerinde Eski Kültürlerin İzleri, s. 17.

(136) Hilmi Ziya Ülken, s. 17.

gesinde dolaşan Avrupalı seyyahların, Hızıra ait kendilerine anlatılanlarla, Saint Georges hakkında kendi bildiklerinin hemen hemen aynı şeyler olduğunu ifade ettikleri görülür. Meselâ, Hans Dernschwam, Busbecp ve Paul Repcaut'nun müşahadelerini misal olarak verebiliriz. Bunlardan ilk ikisi; Çorum Mecidözü arasındaki Elvan Çelebi tekkesinde Hızır - İlyas'ın menkibeleri diye Saint Geoges'inkileri dinlemişler ve hayret etmişlerdir. Sonunda bu iki kişinin aynı olması lâzım geldiği hususunda karar kılmışlardır (137):

Hıristiyan kültüründe önemli bir yer tutan St. Georges ve Hızır benzerliğini ilk İslâm ve Hıristiyan karşılaşmasının bıraktığı kültürel bir alış veriş olarak nitelemek hiç de yanlış bir şey olmaz (138).

İşte Yunanistan ve diğer Balkan Devletlerindeki «Yeşil Georges» festivali Türklerdeki bu Hızır şenliği ile bir benzerlik gösterir. Buna göre bahar ritlerinde bereket Tanrısı «Yeşil Georges» tepeden tırnağa yeşil yapraklı genç bir adamla temsil edilir. Ekim, hasat, procreation'u sembolize eden ritüel jestler dizisini performe ettikten sonra bu adam, denize fırlatılır. Aziz Georges'la çok önceleri özdeşleştirilmiş olan pagan «Yeşil Georges»u sayısız Hıristiyan toplulukta hâlâ yaşamaktadır. Böylece «Yeşil Georges» festivali ve St. Georges bayramı aynı gün kutlanır. Bu tarih Rumî takvimin 23 Nisanıdır (139).

Türklerdeki Hızır inancı ile bir benzerlik gösteren bu St. Georges olayının kökü şüphesiz tarihin 3000 yıllık bir devresini içine alacak şekildedir. Hem St. Georges'a hem de Hızıra atfedilen mitolojik motife alt yapı görevinin bir pagan inancı teşkil etmektedir (140). Zamanla pagan kökü unutulmuş olan St. Georges ve Hızır, tüm Anadoludaki insanın gözünde kutsallaşan bir varlık haline gelmiştir.

Hidrellez festivalinin arkasındaki St. Georges ve Ülker kalıbı diğer Anadolu kültürleriyle bütünleşmiş, ortodoks gelenek için, St. Georges, St. Démétrios; Antik Yunan için ise, Démèter ve Perséphone dikkat çekmiştir. (141).

O halde Ülker takviminde Hidrellez günü, tesadüfi bir olay değildir. Astronomik verilerden hareket ederek ve Türk phonologie'sine dayana-

(137) A. Yaşar Ocak, s. 130 dan naklen.

(138) a.g.e., s. 138.

(139) Bk. S. Walker, A. E. Uysal, An Ancient God in Modern Turkey'de verilen kaynak. See Sabine Baring-Gould, Curious Myths of the Middle Ages, Newyork, 1967, s. 276-277.

(140) H. Z. Ülken, s. 17.

(141) A. Gökalp, Les Maitres Du Temps, s. 227.

rak BAZİN, Hidrellezi Ülker takviminde Yazın başlangıcı olayı ile açıklıyor (142). Anadolu da hâlâ Hidrellezin yazın başlangıcı olarak kabul edilmesi olayı, bu astronomik hadise ile ilişkilidir.

Böylece 6 Mayısın Hidrellezin kutlanma tarihi olarak belirlenmesi hem AYA -YORGİ kültürünün Hızır kültü içinde eritilmesi gibi kültürel açıdan bir menfaat ve kolaylık sağlamış, hem de Türklerin hayatlarını pratik bir yola sokarak işlerin yılın ana bölümüne göre ayarlanmasını temin etmiştir (143).

Türkler arasında Hidrellez diye adlandırılan bu güne çok önem verilmektedir. Hidrellez hazırlıkları daha önceden başlayarak Hidrellez günü 6 Mayıs'a kadar devam eder. Türk toplumunda Hidrellez heyecanı 6 Mayıs'ta son haddine ulaşır. Burada Türk toplumunda Hidrelleзде yapılan faaliyetleri birer birer saymağa yerimiz müsait değildir. Ancak bu günde yapılan faaliyetleri beslenen ümitleri aşağıdaki kategorilerde toplamamız mümkündür.

1 — Sağlık ve Şifa :

Hidrellez günü bütün canlıların taze bir hayata kavuşacağını, Hızırın gezdiği yerlerde yetişen nebatları yiyen hayvan etlerini yiyen insanların sağlıklı olacağına inanılır (144). Bunun için özellikle Anadolu'nun bazı yerlerinde Hidrelleзде kuzu eti yemek adettir (145). Bu kuzu eti yeme geleneğini, eski Türk sosyal hayatında çok önemli olan bir adetın uzantısı olarak görenler vardır. Buna göre, bu, gök tanrı adına kuzu (koyun veya oğlak) kurban edilmesi töreni ile ve Hiyongnuların bahar şölenleriyle ilgili bir adettir (146). Çünkü bahar ayların da yapılan törenleri, Hiyongnular ve Tukyular devrinde aynı tarzda devam etmiştir (147).

2 — Bereket ve Bolluk :

Yine Türkler arasında Hızır'ın elinin değdiği şeylerin bereketleneceğine inanılır. Bunun için 5 Mayıs akşamı, yiyecek kaplarının, para keselelerinin ağızları açık bırakılır. İşte bundan dolayıdır ki, halk arasında birçok yiyeceğin bereketlendiği inancı oldukça yaygındır.

(142) a.g.e., s. 226.

(143) A. Yaşar Ocak, s. 142.

(144) Kemal Güngör, Anadolu'da Hızır Geleneği ve Hidrellez Törenlerine Dair Bir İnceleme, Türk Etnoğrafya Dergisi, Ankara, 1956, s. 61.

(145) a.g.e., 61; M. Yurtsever, Hidrellez-Tepreş, Emel, Sayı: 77, Temmuz-Ağustos, 1973, s. 41-42.

(146) Kemal Güngör, s. 62.

(147) a.g.e., s. 62.

Bundan başka ev, bağ, bahçe isteyen kimseler Hidrellez gecesi arzu ettikleri şeylerin küçük bir modelini yapmak suretiyle, Hızır'ın, arzularını yerine getireceği inancı da vardır.

Bu inançlar Hızır'ın, adeta bir bahar (148) ve bereket tanrısı olarak telakki edilmesine bağlanabilir. Hızır'ın o gece dokunduğu, bastığı nebatlar, ağaçlar veya otlar ve onun ölmezlik vasfını sağlayan unsur (Hayat suyu) ile ilgisi olduğu sanılan sular vasıtasıyla, sıhhat, servet, bereket, kismet temin etmek, kötülöklere zararlı kuvvetleri bertaraf etmek ve zarsız hale sokmak maksadı ile yapılır (149). Böylece, kurban ve libation taklidi birtakım ameliyelerle tabiat tanrısına hoş görünmek inancının izleri görünür (150).

3 — Uğur ve Şans :

Türk halk inançlarında yaygın olan bir diğer inanç da Hızır'la ilişki kuran kişinin talihinin ve şansının artacağına inanılması olayıdır. İşte bunun temini için Türkler Hidrellez sabahı, kırlara koşarak Hızır'la karşılaşma ümidini beslerler. Hattâ bu kır şenlikleri sırasında Hızır'ı gördüğünü ileri sürenler bile vardır (151). Bazı bölgelerde Hidrellez günü uğur tutma adeti vardır. Meselâ; «*Var yok Hamuru*» (152), «*Martaval Çanağı*» veya «*Mani Çömleği*» (153), bunlardan sadece ikisidir. Özellikle Mani çömleği adeti, Anadolu'da oldukça yaygındır. Hidrellez arefesinde gençler, bir çömlek alarak, içine herbiri belirli dilekle, yüzük, bilezik, gerdanlık, küpe gibi şeyler koyarlar. Üzerine gül yaprağı konur ve biraz su serpilir. Üstü işlemeli bir ipekli ile örtülür, destinin boynuna kilit takılır. Gelin gibi süslendikten sonra bir gül fidanının dibine bırakılır. Böylece hazırlanan testiye «*MARTAVAL ÇANAĞI*» denir. Ertesi sabah gençler yeni elbiselerini giymiş olarak halka halinde toplanırlar. Çok iyi giydirilmiş küçük bir kız bu halkanın çevresinde üç defa döner. Kızın önünde duracağı yerde destinin kilidi açılır. İlk kismet olarak çekeceği şey, onu koyana talih getirecektir (154). Çömleğin içindeki şeyler mani söyleyerek çekilir.

(148) a.g.e., s. 63.

(149) P. Nâili Boratav, İslâm Ansiklopedisi, V, 470.

(150) a.g.e., s. 470.

(151) Kemal Güngör, s. 64.

(152) Kemal Güngör, s. 64; Hilmi Ziya, s. 17; Boratav, İslâm Ansik., V. 469.

(153) Boratav, İslâm Ansiklopedisi, V, s. 469; Prof. Dr. Orhan Acıpayamlı, Türkiye'ede Bahar Bayramı Hidrellez, Antropoloji (1973-1974) Sayı: VIII, s. 22; Ali Dimer, Halkalıda Hidrellez, T.F.A. Cilt: IV, No: 95, s. 1523; Hilmi Ziya, s. 17.

(154) Kemal Güngör, s. 65.

«Mani Cömleğini» açma merasiminde söylenen birkaç mani :

Bahtiyarım bahtiyar
Bahtiyarın bahtı var.
Bu niyet kimin ise
Talihi var bahtı var.

Bu mani'nin çıktığı kimsenin çok taliqli olacağına inanılır. Bekâr ise senesine varmadan evleneceğine hükmedilir (155).

Asmalı kuyu derindir,
Üstüne çıksam serindir
Oğlanların istediği
Tas kırmalı (al) gelindir.
Lâhur şalın beldedir
Dört ucu hem yeredir.
Cennetten huri çıksa
Yine gönlüm sendedir.

Oturmuş koyun sağır
Altın bukağın (boğaz) boğar
Allah verdi muradın
Yedi yerden nur doğar. (156)

Türklerde oldukça önemli bir yer tutan Hızır inancı üzerinde buraya kadar yaptığımız açıklamalardan anlaşılacağı üzere, Türk halkı Hızır'a çok önem vermiş ve O'nu her yıl kutladığı Hidrellez günü ile kafasında ve gönlünde canlı tutmuştur. Hidrellez bir yandan neşe ve sevinç günü olurken; bir yandan umuduna erişemeyenlere, başı dertte olanlara isteklerine nail olma günü olarak kutlanmaktadır. İşte bugünde ağaç dallarına bağlanan «*murat*»lar, bahçelere yapılan minyatür evler (157) ve diğer türlü istekler, Hızır'ın gücü ile elde edileceğine inanılan adetler yığınını ihtiva etmektedir.

Yine Hidrellezde halkın kırlara ve bahçelere giderek sevinç gösterilerinde bulunması olayı da binlerce yıl önce yapılan bir merasimin uzantısı olabilir. Belki de bu kır şenlikleri «*Tabiat perestliğinin*» (158) Roma dinlerinde görülen «*Mayısta yapılan tarla törenlerinin*» (159) ve yine «*Roma sır dinlerinde*» dirilmeyi sembolize eden «*İlk bahar*» canlanmasının izleri-

(155) Kemal Güngör, s. 66.

(156) a.g.e., s: 66.

(157) Prof. Dr. Hikmet Tanyu, Türklerde Taşla İlgili İnançlar, s. 120.

(158) Prof. Dr. Annemarie Schimmel, Dinler Tarihine Giriş, Ankara, 1955, s. 9-15.

(159) Prof. Dr. Mehmet Taplamacıoğlu, Karşılaştırmalı Dinler Tarihi, Ankara, 1966, s. 107.

ni taşıyabileceği gibi (160), Hızır'ı çiftçilerin piri kabul eden Türk boylarından kalma bir kalıntı da olabilir (161). Yine Hidrellezde ve diğer belirli günlerde halkın meydanlara ateşler yakarak üzerinden atlamaları veya mutlaka böyle günlere 'ateşle' renk katmaları köken itibarıyla mecusiliğe kadar uzanmaktadır. Hattâ bugün muhtelif merasimlerde yakılan meşaleler, evlerde yapılan şömineler, fener alayları, köklerini Ateş ve Ocak tanrılarına dayar (162). Aslında bugün görülen bu ateşler, kötü ruhlardan temizlenmek endişesiyle eski ateş kültü Tanrısı olan ODCİĞİN=KALAKAN'ın hatırasına saygı olarak yakılan ateşlerden başka birşey değildir (163).

Görüldüğü gibi, Hızır inancı çok karmaşık bir kompozisyonu temsil etmektedir. Bunun böyle olması da büyük ölçüde ortodoks İslâmın ortaya koyduğu Hızır figürüne, tarih boyunca mitolojik bir karakter ilave edilmiş olmasına bağlıdır. Böylece Hızır veya Hidrellez üzerinde beklenen ümitler veya bunun için icra edilen ameliyeler en azından 3000 yıllık bir kültür kaynaşmasının sonucu olarak görülmektedir.

Bu açıdan Hızır veya Hidrellezin kompoze ettiği çok eski kültür yapıları içinde, Mezopotamya'da tesid edilen TAMMUZ'un, onun bir uzantısı olan Adomis'in, Etilerin Purilli bahar bayramlarının, SAYA devresinde verimlilik sembollerinin tesiri oldukça açık olarak görülür. Böylece bu mitolojik Hızır, mitoloji dünyasında uluhiyet atfedilmiş olan Mısır'ın OSİRİS'i, Sümerlerin Tammuz'u, Frikyalıların Atys'i, İskandinavların FREY'ini hatırlatmaktadır (164).

Netice olarak diyebiliriz ki;

İslâmiyetin takdim ettiği Hızır figürünü kolayca benimseyen Türkler, Kur'an ve sahih hadislerin çizdiği Hızır figürünün dışında mitolojik Hızır figürüne sahip olmuşlardır. Şüphesiz bunda bazı İslâm bilginlerinin ehli kitap rivayetlerini olduğu gibi nakletmelerinin çok büyük etkisi olmuştur. Diğer yandan mitolojik Hızır figürünün oluşmasında İskender hikâyesinin, Gılgameş destanının da etkisi büyüktür. Ancak Anadolu ve Akdeniz kültürlerinin, Mezopotamya dini hayatının da bu mitolojik Hızır figürüne katkıları inkâr edilemez. Çünkü en eski kültürlerin maddî ürünlerini nasıl toprak altı muhafaza ederek çağımıza kadar ulaştırıyorsa, gelenekçi insan topluluğu da en eski çağların manevî kültür kalıntılarını ruhlarının derin-

(160) Prof. Dr. Mehmet Taplamacıoğlu, s. 236.

(161) A. Kadir İnan, Şamanizm, Ankara, 1954, s. 123.

(162) Şamanizm, s. 61.

(163) Bk. A. Caferoğlu, Azerbaycan ve Anadolu Folklorunda Saklanan İki Şaman Tanrısı, Ankara, İ. Fak. Dergisi, Ankara, 1956, (I-IV) 67.

(164) K. Güngör, s. 68.

liklerinde sürükleyip zamanımıza kadar getirmişlerdir (165). Bunun için Türklerdeki Hızır inancının menşeinin tek bir kaynaktan geldiğini görmek hatalı olacaktır. Hızır inancının oluşmasında mitolojik karakterler hakim olduğu kadar Anadolu kültürünün, Orta Asya Türk Kültüründe izlerini düşünmek mantikî olacaktır.

RÉSUMÉ

Les Turcs ont accepté facilement la figure de Hızır que leur Islam a présentée, ils lui ont ajouté un Hızır mythologique. En fait, certains savants musulmans ont favorisé cette croyance parce qu'ils ont propagé des récits des gens des livres. D'autre part, l'histoire d'Alexandre le Grand et l'épopée de Galgamiş ont influencé cette croyance mythologique du Hızır. La vie religieuse de Mésopotamie et les cultures méditerranéennes ont joué un grand rôle dans cette croyance. C'est pourquoi la croyance de Hızır chez les Turcs ne vient pas d'une seule source, mais également des cultures anatoliennes et d'Asie Centrale.

---

(165) A. Kadir İnan, Yaygın Hurafeler ve Menşeleri, Türk Folklor Araştırmaları, Eylül, 1961, s. 2531.